

University of Groningen

Huis Doorn: een hoofdstuk uit de Nederlandse geschiedenis

van der Ven, F.A.J.

Published in:
Rechtsgeleerd Magazijn Themis

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2001

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
van der Ven, F. A. J. (2001). Huis Doorn: een hoofdstuk uit de Nederlandse geschiedenis. *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*, 67 - 81.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De onteigening van Huis Doorn: een hoofdstuk uit de Nederlandse geschiedenis

Mr. Foskea van der Ven

Inleiding

Huis Doorn staat thans volop in de belangstelling door het advies van de Raad voor Cultuur en de Cultuurnota 2001-2004 van staatssecretaris Van der Ploeg.¹ De Raad adviseerde de subsidie aan museum 'Huis Doorn' stop te zetten. De staatssecretaris verleende nog voor één jaar subsidie. De pers en publieke opinie stortten zich op de 'subsidieaffaire'. Het is echter niet de eerste keer dat krantenkoppen in de trant van 'Wat gaat er met Huis Doorn gebeuren?' verschenen. Dezelfde koppen kon men lezen in de kranten vlak na de Tweede Wereldoorlog, toen de Nederlandse staat beslag legde op Huis Doorn, dat tot op dat moment eigendom was geweest van de Duitse kroonprins Friedrich Wilhelm von Hohenzollern, zoon van de in 1918 naar Nederland gevluchte keizer Wilhelm II.

Op grond van het Besluit Vijandelijk Vermogen, een besluit dat de Nederlandse regering in 1944 in Engeland had genomen², ging Huis Doorn direct na de bevrijding in eigendom over op de Nederlandse Staat. Het Duitse vermogen hier te lande, waartoe bijvoorbeeld ook Schiermonnikoog behoorde, moest dienen als herstelbetaling van de door Nederland geleden schade. Door Duitsland zijn buitenlandse activa te ontnemen werd tevens nieuwe economische machtsvorming voorkomen, zo was de gedachte van de Nederlandse regering.

De familie liet het er niet bij zitten en poogde deze onteigening ongedaan te maken.³

Huis Doorn: erfenis van keizer Wilhelm II⁴

Kroonprins Wilhelm⁵, die sinds 1923, na een verblijf van vijf jaren in Wieringen, op Cecilienhof in Potsdam woonde, erfde Huis Doorn na de dood van zijn vader in 1941. In 1919, een jaar nadat de keizer in Nederland asiel had gekregen, had hij Huis Doorn gekocht van mevrouw W.C. barones van Heemstrade Beaufort⁶, en was er tot zijn dood blijven wonen. Zijn weduwe Hermine von Reusz keerde na de dood van haar man meteen terug naar Duitsland, waar zij twee jaar later overleed.⁷ Gedurende de oorlogsjaren werd het huis bewoond door de adjudant van de keizer, Sigurd von Ilseman en zijn vrouw Elisabeth Bentinck, de dochter van graaf Godard Bentinck, die de keizer op kasteel Amerongen in 1918 onderdak had verleend toen deze in Nederland aankwam. De kroonprins is in de oorlog eenmaal op Huis Doorn geweest, en wel ter gelegenheid van de begrafenis van zijn vader, die in het mausoleum aldaar werd bijgezet.

Nadat Huis Doorn in 1945 was onteigend werd het onder beheer gesteld van het Nederlands Beheersinstituut, dat ressorteerde onder het Ministerie van Justitie. Het feitelijke beheer kwam in handen van J.G. Klaasen, notaris te Amersfoort. Toen deze in april 1947 overleed werd het beheer overgedragen aan drie (rechts)personen, te weten Jhr W.H. de Beaufort, rentmeester van 't Schoutenhuis te Woudenberg, de 'Nederlandsche Kasteelen Stichting' en de NV Kas-vereeniging te Amsterdam.⁸

Huis Doorn werd in 1945 getaxeerd op f 312.000,-⁹

1. Advies voor de Cultuurnota 2001-2004, p. 57; Cultuurnota 2001-2004.

2. Staatsblad 1940-45, E 133. Artikel 3 BVV: Vermogen, toebehorende aan een vijandelijke onderdaan, gaat met het in werking treden van dit besluit van rechtswege in eigendom over op den Staat. (...). Het BVV trad in werking op het moment van de beëindiging van de bezetting. Dit laatste volgt uit artikel 21 lid 1 Besluit Bezettingsmaatregelen, Staatsblad 1940-45, E 93.

3. Algemeen Rijksarchief (ARA), Ministerie van Justitie, Archief Nederlands Beheersinstituut 1945-1967, nr. 61531, 61543-49, Archief Raad voor het Rechtsherstel, afdeling

Rechtspraak inv. nr 397, R. 9769.

4. S. Von Ilseman, *Der Kaiser in Nederland, Aantekeningen van de laatste vleugeladjudant van keizer Wilhelm II uit Amerongen en Doorn 1918-1923*, Baarn 1968; W. Gutsche, *Ein Kaiser im exil, Der letzte deutsche Kaiser Wilhelm II. in Holland*, Hitzeroth, Marburg 1991; C. Graf von Krockow, *Kaiser Wilhelm II. und seine Zeit*, Berlijn 1999; P. Pierik/H.Pors, *De verlaten monarch, Keizer Wilhelm II in Holland*, Soesterberg 1999.

5. K.W. Jonas, *Der Kronprinz Wilhelm*, Frankfurt am Main 1962; H.Pors, *De Prins van Wieringen*, Soesterberg 2000.

6. De koopakte dateert van 16 augustus 1919.

De koopsom bedroeg f 1.350.000,-; het landgoed was ongeveer 60 ha groot. Rijksarchief Utecht, Wilhelm II, 422; Gutsche, (noot 4), p. 41.

7. Zijn eerste vrouw, Auguste Victoria van Sleeswijk-Holstein-Sonderburg-Augustenburg, was te Doorn overleden in 1921. Ze werd in Potsdam begraven.

8. Zie voor de benoeming: ARA, NBI, 61543.

9. Brief van 16 juli 1946 van de accountant aan de beheerders, ARA, NBI, 61549. Een opmerkelijk laag bedrag gezien de koopprijs van f 1.350.000,- in 1919. Het vijandelijk vermogen werd zo laag mogelijk getaxeerd in →

en de inboedel op f 2.000.000,-. Verder bevatte het vermogen van de kroonprins vanwege de nalatenschap van zijn vader aandelen in de NV 'Holland-Sticht'¹⁰, die eigenaar was van onder meer drie boerderijen in Groningen en een boerderij in Den Bommel. Samen met andere effecten en liquide middelen vertegenwoordigde de NV een waarde van ongeveer f 1.000.000,-.¹¹ Tegenover deze activa van zo'n f 3.500.000,- stond echter een belastingschuld van de keizer inzake vermogensaanwasbelasting van maar liefst f 4.816.736,-.¹² aanwas was voornamelijk te danken aan de enorme koersstijging van de Duitse fondsen en speculatiewinsten tussen 1 mei 1940 (eerste peildatum) en 4 juni 1941 (tweede peildatum en sterfdag van de keizer).¹³ Op 31 december 1945 hadden de effecten een aanzienlijk lagere waarde.¹⁴

Besluit Vijandelijk Vermogen (BVV)¹⁵

Volgens de toelichting op het BVV was de hoofdtrekking van de in het besluit voorgestelde maatregelen 'de hand te leggen op vermogen toebehoorende of opkomende aan vijandelijke Staten, derzelver onderdanen en personen die daarmee gelijk worden gesteld'.¹⁶ Vijandelijke staten waren Duitsland, Italië en Japan. Als vijandelijke onderdanen moesten volgens het BVV worden beschouwd: alle natuurlijke personen, die onderdanen zijn van een vijandelijke staat of dat te eniger tijd na de tiende mei 1940 zijn geweest.¹⁷ Het vijandelijk vermogen, waaronder dus zowel het publieke eigendom van de vijandelijke staat, als het private eigendom¹⁸ van zijn onderdanen viel, zou worden aangewend 'ter verrekening met de schadevorderingen, die de Staat tegen den vijand zou geldend maken'.¹⁹ Op de verschillende conferenties na de Tweede Wereldoorlog spraken de geallieerden af

dat het vijandelijk vermogen moest dienen als herstelbetaling en 'Wiedergutmachung'. Nederland had dit al besloten in 1944.

De maatregel van artikel 3 BVV is geconcipieerd als eigendomsovergang van rechtswege; dat wil zeggen dat de eigendomsovergang op de staat automatisch krachtens de wet geschiedde zonder dat het nodig was voor ieder geval afzonderlijk een onteigeningsschikking te nemen. De eigendomsverkrijging van het hier te lande aanwezige Duitse vermogen was een originele eigendomsverkrijging krachtens de wet, omdat zij zonder medewerking van de vorige eigenaar geschiedde.

De toelichting legt er de nadruk op dat de eigendomsovergang niet gelijk te stellen is met confiscatie of een onteigening zonder schadeloosstelling en verkondigt de mening dat artikel 3 een conservatoire maatregel behelst. De onteigening zou, volgens de toelichting, 'alleen dan een confiscatoir karakter krijgen, indien noch in de wapenstilstandsvoorwaarden, noch in de vredesverdragen voorzieningen zouden worden getroffen, waarbij aan de vijandelijke staten de verplichting werd opgelegd hun onteigende onderdanen de door dezen ten gevolge dier onteigening geleden schade te vergoeden'.²⁰ In het besluit zelf is het zogenaamde 'conserverende oogmerk' terug te vinden in artikel 3 lid 3 BVV, bepalende dat de bestemming van het aldus aan de Staat opgekomen vermogen nader bij wet zou worden geregeld met inachtneming van de ten dezen in de wapenstilstandsvoorwaarden of vredesverdragen op te nemen bepalingen. 'Hierdoor wordt', aldus de toelichting 'tot uitdrukking gebracht, dat de eigendomsovergang voorlopig niet van confiscatoiren aard is en dat eventuele confiscatie van vijandelijk vermogen zal geschieden in overeenstemming met het Volkenrecht'.²¹ Het was de bedoeling

→ verband met de verantwoording en afgifte van een percentage van de opbrengst aan de Inter Allied Reparation Agency (I.A.R.A.) te Brussel. Een laag bedrag zou ook gunstig zijn in verband met de nog vast te stellen vordering tot schadevergoeding die Nederland uit hoofde van de oorlogsschade tegen Duitsland zou instellen. De waarde van het in beslag genomen en geliquideerde vermogen zou op deze vordering in mindering worden gebracht. Hoe lager derhalve het vijandelijk vermogen werd getaxeerd, hoe hoger de vordering tegen Duitsland kon worden vastgesteld. F.A.J. van der Ven, *Een omstreken eiland, de eigendom van het eiland Schiermonnikoog in geding*, Groningen 1993, p. 228.

10. De keizer had bijna alle aandelen van de NV in handen. De NV was in 1929 opgericht. Tot het vermogen van 'Holland Sticht' behoorden ook aandelen in de dok- en scheepswerfmaatschappij Wilton Feyenoord. ARA, NBI, 615343, brief van 9 mei 1946

van Preijer en De Haan, accountants te Amsterdam aan de directie NV Kasvereniging.

11. Schrijven van de directie van het NBI aan de Minister van Justitie van 3 februari 1948. ARA, NBI, 61531.

12. Accountantsrapport van 16 juli 1946 van Preijer & de Haan te Amsterdam per 12 november. ARA, NBI, 61347.

13. Nota van het NBI van 11 oktober 1951 inzake de belastingen ex-keizer van Duitsland. Vgl. Schrijven van Kas-Vereeniging N.V. aan NBI van 14 januari 1949. Uit dit schrijven blijkt dat de kroonprins zelf een belastingschuld van ongeveer f 58.000,- had. ARA, NBI, 61547.

14. Volgens het 'Memorandum Louis Ferdinand' van 23 juli 1953 – Louis Ferdinand (1907-1997) is een zoon van de kroonprins – zou de aanslag in de vermogensaanwasbelasting alsdan (in 1945) f 494.000,- hebben bedragen. ARA, NBI, 61348, 'Memorandum', p. 14 e.v.

15. Van der Ven, (noot 9), p. 167 e.v. en 179 e.v.

16. Toelichting op de Besluiten Bezettingsmaatregelen, Herstel Rechtsverkeer en Vijandelijk Vermogen, Den Haag 1945, p. 5.

17. Art. 2 BVV.

18. Volgens de toelichting is de omschrijving van het begrip 'vermogen' in het BVV zodanig gesteld, 'dat alles wat voorwerp van vermogensrecht kon zijn, voorzover dat zich bevond op Nederlandsch grondgebied (als roerende en onroerende goederen) of tot de Nederlandsche rechtssfeer behoorde (als patenten, auteursrechten, vorderingen waarvan de schuldenaar in Nederland woonde), daardoor bestreken werd.' Toelichting, (noot 16), p. 39/40.

19. Toelichting, (noot 16), p. 33.

20. Toelichting, (noot 16), p. 34.

21. Toelichting, (noot 16), p. 41.

dat de Duitse staat in die voorwaarden of verdragen de verplichting zou worden opgelegd zijn door het BVV benadeelde onderdanen schadeloos te stellen. De Duitse staat zou de schadevergoedingsplicht van Nederland uiteindelijk dragen.

Artikel 3 lid 3 wekte de schijn dat er sprake was van een eigendomsovergang onder voorwaarde, te weten de voorwaarde dat de bestemming van het vijandelijk vermogen nader bij wet zou worden vastgesteld met inachtneming van eventueel in wapenstilstandsvoorwaarden of vredesverdragen op te nemen bepalingen. Ook de toelichting op het BVV spreekt over een toekomstige aan Duitsland op te leggen verplichting tot het betalen van schadevergoeding. De jurist Stoffels schreef in 1949 in het Nederlands Juristenblad dat men op grond van het voorgaande zou kunnen worden verleid te twijfelen, 'of er wel echte confiscatie bedoeld is en of het van rechtswege in eigendom overgaan op de Staat niet moet worden gezien als een eigendomsovergang onder voorwaarde'.²² De tekst van het BVV dwingt echter geenszins tot deze gevolgtrekking, aldus Stoffels, omdat het zonder meer bepalen van toekomstige wetgeving een slag in de lucht is en onder 'bestemming' moeilijk eventuele teruggave verstaan kan worden. Zijn conclusie was dan ook dat de verwijzing naar een vredesverdrag in artikel 3 lid 3 juridisch geen enkele betekenis had. Van een voorwaardelijke conservatoire eigendomsovergang was geen sprake. De eigendom ging van rechtswege onvoorwaardelijk en volledig over op de staat zonder dat was vastgesteld dat de voormalige eigenaar ook daadwerkelijk aanspraak op schadevergoeding kon maken. Een dergelijke schadevergoedingsplicht van de Duitse staat tegenover zijn onderdaan bestond niet op het moment van in werking treden van het BVV. Hoewel de toelichting wil doen vermoeden dat er met de eigendomsovergang op de staat nog geen confiscatie heeft plaatsgevonden – de toelichting

sprekt over *eventuele* confiscatie –, kan er toch op grond van het voorgaande moeilijk een andere conclusie worden getrokken dan dat er op het moment van de eigendomsovergang wel degelijk reeds sprake was van confiscatie. Zeer waarschijnlijk is 'men zich bij het opstellen van artikel 3 ervan bewust geweest dat de maatregel ex artikel 3 juridisch niet geheel verantwoord was en heeft men de verwijzing naar een vredesverdrag dat wel de eigendomsovergang van een vermogen zonder tegenprestatie kan bepalen, niet willen missen'.²⁴ ('.) Aldus bevat artikel 3 lid 3 BVV enerzijds een aanduiding van de ratio van het besluit, anderzijds een verdediging tegen het verwijt dat confiscatie – onteigening zonder schadevergoeding – niet geoorloofd is.²⁵ Ook in de praktijk leek het erop dat het verwijzen naar een toekomstig vredesverdrag vergeefse moeite was geweest, toen in 1951 met het maken van de Bestemmingswet de hoop op een vredesverdrag, of althans een verdrag waarin Duitsland werd verplicht zijn benadeelde onderdanen schadeloos te stellen, leek te zijn opgegeven. Op grond van artikel 13 van de Bestemmingswet²⁶ vervielen de woorden van lid 3 van artikel 3 BVV: 'met inachtneming van de ten dezen in de wapenstilstandsvoorwaarden op te nemen bepalingen'. De grondslag van het BVV werd losgelaten. Die grondslag was immers: er heeft hier geen confiscatie plaats, want in het vredesverdrag zal aan Duitsland de verplichting worden opgelegd zijn getroffen onderdanen schadeloos te stellen. De regering nam bij het aannemen van de Bestemmingswet het woord 'confiscatie' in de mond.²⁷ De verplichting tot het betalen van schadevergoeding van de door het BVV benadeelde Duitsers werd Duitsland eerst in 1963 opgelegd.²⁸

Waarschijnlijk om de eigendomsoverdracht ex artikel 3 BVV mooier te doen voorstellen dan zij in werkelijkheid was, hebben het Beheersinstituut en de Minister van Financiën²⁹ de overgang van rechtswege in

22. Stoffels, *Vijandelijk Vermogen en Volkenrecht*, in: *NJB* 1949, nr 21, p. 377-384, p. 383.

23. Stoffels, (noot 22), p. 383.

24. Stoffels doelt hier waarschijnlijk op het vredesverdrag van Versailles waarin werd bepaald dat de geallieerden zonder tegenprestatie het vermogen van Duitse onderdanen mochten liquideren. In dat verdrag werd echter wel bepaald dat de Duitse staat de plicht op zich nam zijn benadeelde onderdanen schadevergoeding uit te keren.

25. Stoffels, (noot 22), p. 383.

26. *Wet tot het vaststellen van regelen met betrekking tot de bestemming van het vijandelijk vermogen* oftewel de Bestemmingswet van 20 juli 1951, *Staatsblad* 1951, nr 311.

27. *Memorie van Toelichting op de Bestemmingswet*, in: *Verslag der Handelingen van de Staten Generaal 1950-1951*, Bijlagen Tweede

Kamer, nr 2108, 5: '(...) zodat het uiteindelijke doel van de confiscatie van het vijandelijk vermogen, te weten het verkrijgen van een, zij het zeer geringe, schadevergoeding voor de door Nederland geleden oorlogsschade zou worden gemist.'

28. In het Financieel verdrag (Tractatenblad 1960, nr 70), dat een afsluitende regeling gaf voor het door Nederland bij wijze van herstelbetaling genaaste Duitse vermogen, werd hoofdstuk zes van het zogeheten Ueberleitungsvertrag (Bundesgesetzblatt II, 1955, nr 8, p. 405 e.v.) van toepassing verklaard. In dit laatstgenoemde verdrag werd bepaald dat de Bondsrepubliek maatregelen moest treffen om zijn door het BVV benadeelde onderdanen schadeloos te stellen. In 1969 werd uitvoering gegeven aan het verdrag en kwam het zogeheten Reparationsschädengesetz (Bundesgesetzblatt 1969 I, p. 105) tot stand. Op grond van

deze wet konden de onderdanen een vordering tot schadevergoeding tegen de Duitse staat instellen. In het Reparationsschädengesetz is geen sprake van volledige schadeloosstelling. Het doel van het uitkeren van schadevergoeding was volgens de wet enkel 'einer innerstaatlichen Ausgleich der Folgen des Staatsbankrotts des Deutschen Reiches'. Men had de bedoeling de oorlogslasten evenredig over alle Duitsers te verdelen. Vanwege het Duitse staatsbankroet kon echter niet een volledige schadevergoeding worden uitgekeerd. Van der Ven, (noot 9), p. 235.

29. Schrijven van 26 april 1948 aan zijn ambtsgenoten van Justitie, Economische Zaken en Overzeese gebiedsdelen. Zie bijlage I bij punt 5 van de vergadering vergadering van het Dagelijks Bestuur van de Raad voor het Rechtsherstel, gehouden op 3 september 1952.

een fiduciaire rechtsbetrekking willen wringen.³⁰ Het instituut deed een beroep op de pandekstist Regelsberger, die onder fiduciaire rechtsbetrekking mede verstaat de toekenning van vermogensrechten onder de bepaling dat de rechtsverkrijger slechts ten behoeve van een bepaald doel zijn rechtspositie mag gebruiken.³¹ Zo zou de Staat volgens het Beheersinstituut het eigendomsrecht niet ten eigen bate uitoefenen vanwege de beperking, dat de bestemming van het vijandelijk vermogen zou worden geregeld met inachtneming van de eventueel in de wapenstilstandsvoorwaarden of vredesverdragen op te nemen clausules. Maar hoe kon in dezen sprake zijn van een rechtsbetrekking, nu er geen wederpartij van de Staat was met wie de Staat aangaande het vijandelijk vermogen in een rechtsbetrekking stond? De eigendomsovergang op de Staat geschiedde immers van rechtswege zonder enige medewerking van de vorige eigenaar en het doel ten behoeve waarvan de Staat zijn rechtspositie mocht gebruiken heeft hij zichzelf opgelegd. In ons recht komt de fiduciaire rechtsbetrekking enkel voor bij levering. Bij de *fiducia* gaat men altijd uit van een voorgaande rechthebbende die vertrouwen stelt in zijn rechtsovervolger; dat wil zeggen dat de *fiducia* slechts voorstelbaar is bij de levering en niet bij inbeslagname van rechtswege. De conclusie moet dan ook zijn dat er in dezen geen sprake van een fiduciaire rechtsbetrekking kon zijn.³² De eigendom ging van rechtswege onvoorwaardelijk en volledig over op de Staat. Dit standpunt werd in 1955 door de Hoge Raad bevestigd toen hij een uitspraak deed over het rechtskarakter van artikel 3 lid 1 BVV. De Hoge Raad oordeelde onjuist de stelling 'dat artikel 3 lid 1 Besluit Vijandelijk Vermogen, bepalende dat vermogen toebehorende aan een vijandelijken onderdaan met het in werking treden van dit Besluit in eigendom overgaat op den Staat, niet zou bedoelen een overgang in civielrechtelijken zin, doch een bijzondere maatregel van conservatoire aard'.³³

In totaal behield Nederland 750 miljoen gulden aan vijandelijk vermogen.³⁴ Dit bedrag zou nu 3090

miljoen gulden zijn.³⁵

Alle Duitsers werden volgens het besluit als vijand beschouwd. De onteigening werkte zonder aanzien des persoons. Het al of niet persoonlijk vijandig gedrag was in eerste instantie van geen betekenis. De maatregel van artikel 3 moest volgens de Raad voor het Rechtsherstel, afdeling rechtspraak Den Haag, dan ook niet worden beschouwd als een 'persoonlijke bestraffing van vijandelijke onderdanen wegens veronderstelde deelneming aan tegen ons volk gepleegde gewelddaden, (...)'.³⁶ Volgens de afdeling rechtspraak lag aan artikel 3 de gedachte ten grondslag; 'dat het redelijk is dat naast vijandelijke staten ook hunnen onderdanen – leden der vijandelijke staatsgemeenschappen – met hun gehele vermogen aansprakelijk worden gesteld voor de oorlogsschade.' De afdeling rechtspraak betoogde vervolgens dat de vijandelijke onderdaan derhalve aansprakelijk was 'uit hoofde van zijn behoren tot het vijandelijke volk, dat, als geheel beschouwd, de schuld draagt van het over ons land gebrachte onheil; (...)'.³⁷

Duitsers wier vermogen men had ontnomen konden echter in een hierna te bespreken ontviandingsprocedure tegen de Nederlandse staat proberen hun vermogen terug te krijgen.

De ontviandingsprocedure

Het BVV gaf de betrokkenen een mogelijkheid om de goederen die in eigendom op de staat waren overgegaan terug te krijgen of, indien het goed reeds was geliquideerd, hetgeen ervoor in de plaats was gekomen, dat wil zeggen, de opbrengst van de verkoop door het Beheersinstituut.³⁷

De voormalige eigenaar kwam voor teruggave in aanmerking indien hij van het Beheersinstituut een zogeheten 'ontviandingsverklaring' of 'no enemy-verklaring' had gekregen. Het instituut was bevoegd tot 'de afgifte van verklaringen dat bepaalde personen of groepen van personen *niet of niet langer* vijandelijke onderdanen zijn (...)'.³⁸

De ontviandiging was, aldus de Raad voor het

30. Vgl. Ook W.C.L. van der Grinten, *Rechtsherstel en Beheer*, Alphen aan den Rijn 1946, p. 16, waar hij zegt: 'De Staat wordt in zekeren zin fiduciair eigenaar.'

31. Nota 3 juni 1948 van het beheersinstituut. ARA, Raad voor het Rechtsherstel, bijlagen I en IV bij punt 5 van de vergadering van het Dagelijks Bestuur van de Raad voor het Rechtsherstel, gehouden op 3 september 1952. F. Regelsberger, *Zwei Beiträge zur Lehre von der Cession*, in: *Archiv für die civilistische Praxis*, band 63, Tübingen en Leipzig 1880, p. 172-173.

32. Dat de Minister van Justitie, Van Maarseveen, hier ook zo over denkt blijkt wanneer hij opmerkt dat bij de fiduciaire rechtsverhouding er sprake is van een eigendomsrecht

dat contractueel beperkt is door de contractuele rechten van een ander. En dat deze beperking niet te vinden is bij de naasting ex artikel 3 BVV. Ook Eggens acht de eigendom, die de Staat op grond van artikel 3 verkrijgt 'volledig' eigendom: 'Tegenover het buitenland en de overzeese gebiedsdelen maakt de staat bij het verkrijgen van de eigendom enige strijkages en de staat verplicht zich tot het geven van een wettelijke regeling der bestemming, doch voor civiel recht is er sprake van volledig eigendom'. ARA, Raad voor het Rechtsherstel, bijlage I en IV bij punt 5 van de vergadering van 3 september 1952.

33. HR 6 april 1955, NJ 1955, 357.

34. Volgens overzicht van het NBI per 1 december 1965. F. Wielenga, *West-Duitsland;*

partner uit noodzaak, Utrecht 1989, p. 421; L. De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden tijdens de Tweede Wereldoorlog*, deel 12, tweede helft, Leiden 1988, p. 667; *Verslag der Handelingen van de Staten-Generaal 1960-1961*, Bijlagen Tweede Kamer, nr 6250 (R. 214), nr 3, p. 5.

35. Het bedrag moet worden vermenigvuldigd met de factor 4,12. Volgens mondelinge informatie van het Centraal Bureau van de Statistiek.

36. Raad voor het Rechtsherstel, afdeling rechtspraak Den Haag, 21 juni 1949, in de zaak 'Huis Doorn', Na-oorlogse Rechtspraak (NOR) 1499.

37. Artikel 12 BVV; *Toelichting*, (noot 16), p. 44,45.

38. Art. 34 lid sub f jo art. 37 lid 1 BVV.

Rechtsherstel, afdeling rechtspraak Den Haag, 'een ontheffing uit de collectieve aansprakelijkheid van iedere Duitser met zijn vermogen voor de aan de Geallieerden en mitsdien ook aan Nederland aangerichte schade, (...)'.³⁹ De bevoegdheid tot afgifte van zo'n verklaring maakte het volgens de afdeling mogelijk in speciale gevallen uitzonderingen te maken op de regel in artikel 3 BVV dat vijandelijk vermogen in eigendom overgaat op de Staat der Nederlanden.⁴⁰

Personen die ontvijand wilden worden moesten een zogeheten 'ontvijandingsverzoek' indienen bij het Beheersinstituut, dat aan de hand van bepaalde richtlijnen bepaalde of de verzoeker voor ontvijanding in aanmerking kwam. Duitsers die ofwel zelf slachtoffer waren geworden van het Nazi-regime ofwel konden aantonen dat zij zich daadwerkelijk hadden ingezet voor de geallieerde zaak, zodanig dat het onaanvaardbaar zou zijn hen langer als vijand te beschouwen, kwamen voor ontvijanding in aanmerking. Het Beheersinstituut eiste positieve verzetsdaaden ten gunste van de geallieerde oorlogsvoering. Een enkel zich onthouden van misdragingen was geen reden tot afgifte van de verklaring. Het gedwongen treden in Duitse krijgsdienst behoefde niet noodzakelijkerwijs aan inwilliging van het verzoek in de weg te staan, indien daartegenover bleek van een Nederlandse gezindheid.

Van het besluit van het Beheersinstituut kon de betrokkene in hoger beroep bij de afdeling rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel.

De kroonprins verzoekt het Beheersinstituut om ontvijanding⁴¹

In april 1946 diende de kroonprins, die inmiddels op de Hohenzollernburch in Hechingen bij Sigmaringen woonde, bij monde van Von Ilseman en B.E. Wesseling, advocaat te Utrecht, een verzoekschrift in bij het Beheersinstituut.

Daarin stelde de kroonprins dat de Nederlandse regering zijn vader in 1918 het recht van asiel had verleend en dat door de regering de bescherming van zijn vaders persoon en goederen was toegezegd en herhaaldelijk was bevestigd. Voorts benadrukte de kroonprins dat de keizer een grote genegenheid koesterde voor Nederland en het Nederlandse volk. Hij had dit gevoel tot uiting gebracht door noodlijdende Nederlanders financieel te ondersteunen. De keizer had zich gehouden aan de belofte jegens de Nederlandse regering om zich tijdens zijn verblijf in

Nederland politiek afzijdig te houden en had dan ook nooit contact gehad met de nationaal-socialistische partij; de pogingen van Hitler om hem naar Duitsland te doen terugkeren had de keizer afgewezen, waarna hem een officier van de SD ter bewaking was gezonden. Dat de keizer niet begraven wilde worden in het nationaal-socialistisch geregeerde Duitsland moest volgens de kroonprins worden opgevat als een demonstratie tegen Hitler en het Nazi-regime. Nadat de keizer was overleden kwam de beheerder Von Ilseman – voor zoveel dat in zijn vermogen lag – op voor de Nederlandse belangen.

De kroonprins stelde verder dat hij zelf ook grote dankbaarheid en hoogachting koesterde jegens Nederland. Door zijn verblijf te Wieringen had hij met velen daar vriendschap gesloten, vriendschappen die hij nog steeds onderhield. Hij sprak goed Nederlands en hield van Nederland. Hij koesterde niet de minste sympathie voor het nationaal-socialistische bewind in Duitsland. Vanwege de houding van Nederland jegens hem en zijn vader mocht hij erop vertrouwen dat zijn goederen ongedeerd bleven. Toen hij voor de bijzetting van zijn vader in 1941 naar Doorn kwam had hij de burgemeester van Doorn, J.H.E. Baron van Nagell, gezegd dat hij de grenzen met schroom had overschreden en dat hij zich schaamde over het voorgevallene dat hem leed deed en tegen de borst stuitte.⁴²

Op grond van bovenstaande argumenten verzocht de kroonprins hem niet of niet langer als vijandelijk onderdaan te beschouwen en hem zijn vermogen terug te geven.

Uitspraak van het NBI, 28 mei 1948

De Minister van Justitie drong er bij het Beheersinstituut op aan het verzoek van de kroonprins met voorrang te behandelen omdat in de pers geruchten verschenen met betrekking tot het vermogen van de familie Hohenzollern.⁴³

Het Beheersinstituut boog zich over de zaak en wees het verzoek af.⁴⁴ Het concludeerde⁴⁵ dat ook indien waar mocht zijn wat door de kroonprins in de aanvraag werd beweerd, hieruit nog geenszins viel af te leiden dat hij gedurende de bezetting een intrinsiek Nederlandse houding had aangenomen en zich voor de geallieerde zaak bijzonder verdienstelijk had gemaakt; uit de aanvraag bleek geen enkele positieve daad, daarentegen wel een uitgesproken Duitse houding. Het asiel en de vermeende toezeg-

39. 23 juni 1950, NOR 1741.

40. Raad voor het Rechtsherstel, afdeling rechtspraak Den Haag 23 juni 1950, NOR, 1741. Vgl. bv. afdeling rechtspraak Groningen, 14 juli 1953, NOR 54/393; 20 april 1955, NOR 55/472.

41. ARA, NBI, 61545.

42. Verklaring van Van Nagell 28 maart 1946, ARA, NBI, 61545. Vgl. Verklaring van J.B.

Kan, oud-Minister van Binnenlandse Zaken van 27 maart 1946, ARA, NBI, 61545. Laatstgenoemde verklaarde dat de kroonprins hem had verzekerd, dat de keizer buitensporig geërgerd zou zijn geweest, ware het hem bewust geworden, dat Hitler zich op de begrafenis had laten vertegenwoordigen; de kroonprins had zich onhoffelijk gedragen tegenover deze vertegenwoordiger, Seyss-Inquart. Kan

concludeerde dat beide persoonlijkheden in geen enkel opzicht het Nazi-regime hadden gesteund; integendeel, voor zover dat in hun vermogen lag, hadden bestreden.

43. Brief van 5 januari 1948. ARA, NBI, 61531. Zie noot 47.

44. ARA, NBI, 61546.

45. ARA, NBI, 61531, 3 februari 1948. Directie NBI aan Minister van Justitie.

gingen aan zijn vader dat bescherming zou worden geboden hadden volgens het Beheersinstituut slechts deze betekenis, dat de keizer niet aan Duitsland zou worden uitgeleverd, maar niet dat ze de toepassing van wettelijke maatregelen zoals het Besluit Vijandelijk Vermogen doorkruisten. Daarbij kwam dat er geen enkel verband bestond tussen het aan de keizer verleende asiel en het verzoek van appellant tot ontvijanding. Het asielrecht was geëindigd bij de dood van de keizer in 1941; de gedragingen en houding van de kroonprins, niet die van de keizer, waren voor eventuele ontvijanding doorslaggevend.

Tot slot merkte het instituut over de bestemming van Huis Doorn op dat het wenselijk was het huis toegankelijk te maken voor het publiek en in te richten als museum.

De kroonprins tekent hoger beroep aan⁴⁶

De kroonprins liet het er niet bij zitten en tekende op 21 juni 1948 hoger beroep aan bij de afdeling rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel.

Hij was van mening dat de zaak niet volgens de gebruikelijke criteria – houding en verdiensten – moest worden beslist, omdat het hier ging om een geval van bijzondere aard dat niet met enig ander geval kon worden vergeleken. En wel om twee redenen. In de eerste plaats omdat het ging om goederen die een bijzondere historische waarde hadden. Ten tweede vanwege het asiel dat de Nederlandse regering zijn vader had verleend en de toezegging zijn persoon en goederen te beschermen; deze toezegging was later herhaald. Met name de stemmingmakerij in de pers rondom het ontvijandingsverzoek had volgens hem het Beheersinstituut onwelwillend gestemd en de beslissing ongunstig beïnvloed.⁴⁷

De kroonprins verzocht de afdeling rechtspraak de beschikking van het Beheersinstituut te vernietigen en hem alsnog de ontvijandingsverklaring te verstrekken.

Het verweer van het Nederlands Beheersinstituut

J. van den Berg, die gemachtigd was om namens het beheersinstituut in appel op te treden, lichtte het verweerschrift van het instituut toe op de zitting van 1 februari 1949.⁴⁸ De kroonprins woonde inmiddels in Zwitserland.⁴⁹ Het Beheersinstituut antwoordde in zijn verweerschrift als volgt.⁵⁰

Het Beheersinstituut achtte de beide redenen die de kroonprins naar voren bracht als grond voor zijn stelling dat zijn geval niet 'normaal' was, niet steekhoudend. Er was geen reden waarom de historische waarde van de inventaris van Huis Doorn zou moeten prevaleren boven het recht van Nederland op schadevergoeding, nu noch appellant, noch het Huis Hohenzollern, noch het Duitse volk zich jegens Nederland bijzonder verdienstelijk had gemaakt. Met het historische karakter kon rekening worden gehouden bij de beslissing over de uiteindelijke bestemming. Goederen met enkel affectieve waarde zouden worden teruggeven.⁵¹

Ten overvloede voerde het instituut gegevens aan, waaruit bleek dat de kroonprins in plaats van zich bijzonder verdienstelijk te hebben gemaakt voor Nederland, in tegendeel zich min of meer verdienstelijk had gemaakt voor het Duitse nationaal-socialistische regime.

Bedoelde gegevens⁵² betroffen twee telegrammen aan Hitler in 1940 met enthousiaste gelukwensen wegens de inval in Noorwegen, het onder de voet lopen van België en Nederland, het in zee drijven van het Engelse expansieleger en de vernietiging van de Franse armée. Verder het lidmaatschap van het Kraftfahrkorps (NSKK) in 1933, de bevordering tot Sturmführer in 1935, het begunstigen van de SA en SS Stürmen, foto's van de kroonprins getooid met hakenkruis in Potsdam, op de Stahlhelmtag te Hannover, op de 'Tag der Schlesischen SA' in Breslau, op de premiere van de 'Hans Westmar' film.⁵³ Voorts enige krantenartikelen van zijn hand met pleidooien voor Hitler⁵⁴ en een felicitatietelegram aan Mussolini, ter

46. ARA, NBI, 61531.

47. Bv. Haagsche Post 26 juli 1947, 'Die brave Hohenzollern': 'Inbeslagneming door de Staat der Nederlanden worde geen dag langer uitgesteld'; 5 juli 1947, 'De Duitse Kroonprins en zijn 'Non-Enemy Verklaring': 'Zou het geen schande zijn, als die aarts-antidemocraat, een van de medeschuldigen aan twee wereldoorlogen, rustig kon genieten van bezittingen op Nederlandsch gebied?'; Onrecht in de rechtsstaat Nederland. Rumoer om ex-kroonprins: 'Dat deze man, die mede schuldig is aan het ongeluk van miljoenen, in Nederland een stuk eigen grond zou bezitten is ondragelijk.'; Parool 26 april 1947, 'SA marcheert.....doch niet naar Doorn': 'Maar wij Nederlanders hebben een goed ge-

heugen en een SA familie, al is ze dan ook duizend maal ex-, lijkt ons toch weinig geschikt om een Nederlandse woning te betrekken, ook al is het een kasteel.' ARA, NBI, 61543/45/46/49.

48. Het pleidooi werd meerdere malen uitgesteld om het materiaal zo goed mogelijk bij elkaar te zoeken. De oorspronkelijke datum was 16 november 1948. ARA, NBI, 61546.

49. Sinds november 1948.

50. ARA, NBI, 61531, 20 augustus 1948; zie ook de pleitnotities van J. Van den Berg.

51. Uit het archief blijkt dat het NBI wel alles heeft gedaan om er achter te komen of Kan, die inmiddels was overleden, in mei 1940 wederom bescherming van persoon en goed had toegezegd. Het zocht contact met

Gerbrandy, Alberda, Michiels van Verduynen en Van Kleffens, doch dit leverde geen resultaat op. Brief van 29 oktober 1948 van NBI aan C.G.W.H. baron van Boetzelaer van Oosterhout. ARA, NBI, 61546.

52. Deze bevinden zich in het archief. ARA, NBI, 61531/61543

53. Deze foto's bevinden zich in ARA, 61545. Op deze foto's staat de kroonprins afgebeeld in het uniform van de motor SA, zijn zoon prins Friedrich in het uniform van de Oberscharführer van de SA reserve en zijn zoon prins Hubertus in dat van Sturmführer van de SA reserve (Potsdam 8 april 1943); Hannover (3 december 1938); Breslau (8 oktober 1933); film van Westmar naar het boek van Horst Wessel (13 december 1933).

gelegenheid van diens overwinning in Abessinië in 1936.⁵⁵ Ten slotte een brief aan generaal Groener⁵⁶ waarin de kroonprins zijn invloed gebruikte om de ontbinding van de SA en de SS ongedaan te maken en het boek van Carl Lange, getiteld 'Der Kronprinz'. Uit dit boek, dat door de kroonprins van zijn handtekening was voorzien, bleek dat de kroonprins ervan overtuigd was dat Hitler Duitsland van het Marxisme had gered en dat hij dat een zaak achtte van groot gewicht voor Europa, Amerika en de gehele beschaafde wereld.

De voorgaande feiten maakten volgens het Beheersinstituut duidelijk dat appellant in de eerste jaren van het regime zijn gezag als voormalig troonopvolger gebruikte om de monarchistische groep in de armen van Hitler te drijven. Dit was nu juist in de beginperiode voor Hitler van groot belang geweest. Weliswaar was de kroonprins nooit lid geweest van de partij en was hij in latere jaren wel wat geschrokken van de 'Fluch seiner bösen Taten', maar in 1940 zwaaide hij Hitler nog alle lof toe. Kortom, sedert de machtsovername door Hitler had de kroonprins zich, zowel voor als tijdens de oorlog, gedragen als een 'volbloed-Duitser'. De kroonprins zag er geen bezwaar in om de nationaal-socialisten in de kaart te spelen op een wijze die van een oprechte anti-Nazi niet te verwachten was geweest.

Het pleidooi op de zitting van 1 februari 1949⁵⁷

In het pleidooi probeerde de advocaat van de kroonprins op grond van nieuw feitenmateriaal te weerleggen dat de kroonprins pro-Nazi was en te bewijzen dat hij in Duitsland werd beschouwd als een onbetrouwbaar, verdacht element. Hij bracht een keur van – overigens niet overtuigende – argumenten naar voren.

Zo zou hij reeds tijdens zijn eerste gesprek met Hitler, dat voor de machtsgreep plaats vond, stelling hebben genomen tegen het antisemitisme en antiklerikalisme. Hij was in Berlijn op een gegeven moment uit protest in het openbaar op een bank 'nur für Juden' gaan zitten; men had hem aangestaard en herkend. Omdat Hitler het deed voorkomen dat hij dacht aan herstel van de monarchie had de kroonprins in de beginjaren een enigszins afwachtende houding aangenomen; in het licht van de omstandigheden en gebeurtenissen van 1932 moesten ook de krantenartikelen worden gezien, waar het Beheersinstituut op doelde.

Zijn houding ten opzichte van Hitler veranderde na de bloedige 30e juni 1934, toen bewezen werd dat het nationaal-socialisme met zijn tegenstanders wel weg wist. Hij doelde op zogeheten Reichsmordwoche. Over Hitler's buitenlandse politiek merkte hij op dat hij zich op het moment van het binnenmarcheren in Tsjecho-Slowakije voor het

eerst de 'Kriegspolitik' had gerealiseerd; van militaristische oorlogsvoorbereidingen had hij niets gemerkt. Behalve dat er meer vliegtuigen in de lucht waren was hem niets opgevallen. Ook was het niet in hem opgekomen te denken dat de 'Volkswagen-geschiede' een voorbereiding was voor de bewapening; hij dacht dat het alleen maar een auto voor de kleine man zou zijn.

Over de foto's waarop hij met hakenkruis stond afgebeeld, zei hij dat deze dateerden uit de begintijd en dat de leden van de Stahlhelm, een organisatie van frontstrijders, gedwongen waren de hakenkruisband te dragen, maar dat dit niet betekende dat de drager ook lid was van de NSDAP. De Stahlhelm trok juist ten strijde tegen de partij en werd gewantwoord door Hitler. Men werd toentertijd ook automatisch lid van de NSKK en de Duitse automobiellclub; de kroonprins had een daverende ruzie gehad met de leider van de NSKK, die hem zonder overleg tot Sturmführer had bevorderd; de kroonprins zou toen zijn uitgetreden. Dat hij begunstigend lid was van de SA en de SS Stürmen en enige periodieke bijdragen betaalde was juist, maar volgens hem in het licht van toen niet van belang voor de vraag over de ontwijfing. Van de telegrammen aan Hitler over de inval in Noorwegen, Holland, België en Frankrijk was hem niets bekend. De kroonprins had eerst tijdens dit geding over de telegrammen gehoord. Hij had ze niet geparafereerd. Zijn particulier secretaris, de 'Geheimrat Berg', die wel lid was van de partij, had ze op eigen verantwoording verzonden omdat de spanningen tussen de Führer en het Huis Hohenzollern hoog zouden oplopen indien de kroonprins niets van zich liet horen. De verhouding tussen beiden was juist tevoren verscherpt doordat in 1940 bij de begrafenis van Wilhelm, zoon van de kroonprins, monarchistische uitspraken waren gedaan. Het telegram aan Mussolini naar aanleiding van het einde van de oorlog in Abessinië in 1936 eindigde met de woorden: 'Leve de koning, leve de Duce'. Dit laatste omdat hij vasthield aan het koningshuis. Hitler had dit kennelijk als hatelijkheid opgevat en gaf de kroonprins daarom te verstaan dat hij dit telegram niet had mogen verzenden. Dit telegram speelde dan ook niet in de kaart van de Führer volgens hem, maar in de kaart van de monarchie en oppositie.

Na 1934 behoorde de kroonprins tot de verdachte personen, die in de gaten gehouden werden. Het regime was sinds die tijd openlijk anti-monarchistisch. Het devies was: 'Wir brauchen keinen Kaiser, denn wir haben Adolf Hitler'. Goebbels schreef in zijn dagboek het volgende: 'Die Familie Hohenzollern ist keinen Schuss Pulver wert. Der Kronprinz hält noch jetzt die Verbindungen mit ihm befreundeten jüdischen Familien.' Herhaaldelijk zou de kroon-

54. Handelsblad 3 augustus en 8 november 1933. ARA, NBI, 61543.

55. ARA, NBI, 61543.

57. ARA, NBI, 61531.

56. In archief aanwezig. ARA, NBI, 61531.

prins in gevaar geweest zijn in een concentratiekamp te worden opgesloten; in zijn huis werd een SS-compagnie of een afdeling van de Gestapo ingekwartierd om hem te bewaken. De kroonprins was ook op de hoogte geweest van de samenzwering in juli 1944 om het bewind omver te werpen. Hij had samengewerkt met de verzetsgroep van generaal Beck, met wie hij tot en met 20 juli 1944, de dag van de aanslag op Hitler, in nauw contact stond.

Over concentratiekampen had hij alleen maar geruchten gehoord. Toen hij bij de begrafenis van zijn vader was, had hij meteen op verzoek van de burgemeester van Doorn drie ter dood veroordeelde officieren geholpen door zijn broer August Wilhelm, die betrekkingen had met het regime, in te schakelen. Aan het einde van het betoog merkte hij nog op dat men niet alles wat Duits was over één kam moest scheren; in Neurenberg was men zich geleidelijk zeer goed bewust daarvan geworden. Men kon de kroonprins niet verwijten dat hij Duitser was en buiten schot was gebleven. Wie een ander uit de weg wilde ruimen moest ervoor zorgen dat hij zelf niet werd opgeruimd, voordat het doel was bereikt. 'Zo iemand kon zijn ware ik niet openlijk prijsgeven.' Heldendaden zouden in dezen dood of opsluiting betekend hebben en dus buitengevechtstelling. Hij had zich zonder enig voorbehoud voor het verzet beschikbaar gesteld, ongeacht alle gevolgen.

Uitspraak van de afdeling rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel⁵⁸

Op 21 juni 1949 deed de afdeling rechtspraak, kamer Den Haag uitspraak. Rechters waren prof. mr Ph.A.N. Houwing en de mrs Van Rijn van Alkemade en Schim van der Loeff. Het beroep werd verworpen. De Raad overwoog, dat al zou het waar zijn dat de kroonprins tegenstander was geweest van het nationaal-socialisme en zich ook in de oorlog achter de uit militaire kringen voortgekomen verzetsbeweging had gesteld, dit nog geen verdienste opleverde jegens Nederland of de geallieerde zaak. Het verzet van met name de Stahlhelm tegen het Nazi-regime moest geacht worden te zijn voortgekomen uit liefde voor het vaderland dat door het nationaal-socialisme te gronde werd gericht, veeleer dan uit sympathie met de landen die door het natio-

naal-socialistische Duitsland werden overweldigd en uit de wil dit onheil af te wenden. De enkele afkeuring van tegen Nederland gepleegd geweld wettigde niet de afgifte van een ontvrijdingsverklaring.

Uiteindelijk is een aantal persoonlijke familiestukken teruggegeven.⁵⁹ Genoemde stukken waren f 30.000,- waard. De Minister van Financiën reageerde verontwaardigd omdat de teruggave zonder zijn medeweten en toestemming was geschied.⁶⁰ De kroonprins overleed op 23 juli 1951.

Bestemming van het Huis Doorn

Het uiteindelijke doel van de confiscatie van vijandelijk vermogen was, zoals gezegd, liquidatie. De opbrengst van het vermogen zou dienen als 'Wiedergutmachung'. Nog voordat de uitslag van de ontvrijding bekend was werd in de kranten hevig gespeculeerd wat er met Huis Doorn zou gebeuren.⁶¹ Het Huis kon reeds op afspraak worden bezichtigd: 'De belangstelling voor Huize Doorn is thans zelfs zo groot, dat speciale maatregelen zullen moeten worden getroffen', lezen we in het Algemeen Handelsblad op 12 juli 1947.⁶² Eén van de gegadigden die zich als koper van Huis Doorn aanmeldde was de groothandel in wijnen 'Koster & Thijs' te Amsterdam. In een schrijven aan het Beheersinstituut stelde Thijs voor het huis en de inboedel aan hem te verkopen ten einde er een Hotel-Restaurant-Theetuin in onder te brengen; een gedeelte zou worden bestemd als museum.⁶³ Er waren ook andere kapers op de kust, hetgeen blijkt uit een brief van A. Staring, voorzitter van de Kasteelen Stichting en uit dien hoofde beheerder van Huis Doorn. Hij deelde het Beheersinstituut mede dat hem ter ore was gekomen dat de Commissaris der Koningin van Utrecht gesprekken had gevoerd met de burgemeester van Doorn over het in Huis Doorn aanwezige meubilair met de bedoeling dit meubilair te gebruiken 'ter bekleeding zijner ambtswoning te Utrecht'.⁶⁴ Staring zei aan een dergelijke overdracht niet mee te willen werken. Het was volgens hem niet gepast zonder dringende reden te beschikken over het vermogen zolang de uitslag van de ontvrijding nog niet bekend was; het vermogen moest in het belang van de staat in stand worden gehouden. Het Beheersinstituut antwoordde hem dat er geen

58. ARA, NBI, 61531.

59. Een verzoek hiertoe werd ingediend door de vermogensbeheerder van de kroonprins. Nadat de beheerder had uitgelegd dat het Pruisische Koningshuis zijn bezittingen aan de Russen had verloren en dat de inventaris van Huis Doorn het enige nog overgebleven bezit was vroeg hij namens de leden van het koninklijk huis, die zich als 'Flüchtlinge' in de westelijke zone ophielden, ook meubelstukken en gebruiksvoorwerpen terug te ge-

ven; ze zouden niets meer hebben om hun huizen in te richten. Ten slotte had hij van de kroonprins de opdracht gekregen 'die Herausnahme der letzten Ruhestätte Seiner Majestät des Kaisers' aan te kaarten en te bespreken. Brief van 20 november 1949 aan het NBI, ARA, NBI, 61544.

60. In 1953 vroeg het hoofd van de centrale accountantsdienst aan het beheersinstituut of met de restitutie van meubilair, zilver, tafelservies en glazen en waardevoorwerpen niet

een royaal standpunt was ingenomen. ARA, NBI, 61543/61544, 19 maart 1953.

61. Bv. Algemeen Handelsblad 12 juli 1947 ARA, NBI, 61544; vgl. Volkskrant 11 oktober 1947 waarin werd gezegd dat de kroonprins er niet zelf zou gaan wonen, maar het als museum zou bestemmen.

62. Zie noot 61.

63. Brief van 7 juli 1947, ARA, NBI, 61549.

64. Brief van 25 april 1947, ARA, NBI 61549.

meubelen door de commissaris waren uitgezocht.⁶⁵ Prins Adalbert, broer van de kroonprins, maakte aanspraak op de versierselen van de Orde van de Kousenband, die door de koning van Engeland aan keizer Wilhelm waren uitgereikt.⁶⁶ Volgens het Beheersinstituut had deze geen enkel recht op genoemde versierselen, die reeds waren afgegeven aan het Engelse Koningshuis omdat de onderscheiding volgens het reglement op de Orde na uitreiking eigendom was gebleven van het hoofd van de Orde van de Kousenband, de Koning van Engeland.

Het instituut was overigens geen voorstander van verkoop van Huis Doorn. Omdat het om een speciaal geval ging vroegen het de Minister van Justitie van de normale richtlijn – liquidatie door verkoop – af te zien. Dit naar aanleiding van de mededeling van de Minister dat de Ministerraad besloten had Huis Doorn na openbare inschrijving onderhands te verkopen.⁶⁷ Het buitenland – ‘en daarbij denken wij niet in de eerste plaats aan Duitsland’ –, zo betoogde het instituut, zou de verkoop van dit historische bezit, in het bijzonder de inventaris, met gemengde gevoelens gadeslaan. Vertegenwoordigers van het Engelse Koningshuis hadden al geïnformeerd of de geschenken die de ex-keizer ontvangen had nog aanwezig waren. En tal van hooggeplaatste personen en het gehele Corps Diplomatique toonden regelmatig belangstelling voor dit historische bezit. En tenslotte merkte het Beheersinstituut op dat, nu alle bezittingen van het Huis Hohenzollern in Duitsland vernietigd waren, en de inboedel van Huis Doorn grotendeels afkomstig was uit de verblijven van de keizer in Duitsland, dit enige nog resterende bezit derhalve historisch van grote betekenis moest worden geacht.⁶⁸ Ook de Minister van Financiën was tegen verkoop van Huis Doorn. Na een onderhoud met onder andere de gemeente Doorn en de commissaris der Koningin in Utrecht verzocht de Minister van Financiën het Beheersinstituut de openbare inschrijving voorlopig op te schorten, aangezien het exploitatieplan van Huis Doorn dat namens het instituut was opgesteld, hem zeer reëel voorkwam.⁶⁹ Het Huis en de inventaris moesten worden ondergebracht bij een Stichting en als museum worden opengesteld voor publiek. In september van 1948 kwam de Ministerraad met een ander besluit. Huis Doorn zou voor f 1,- worden verkocht aan de gemeente Doorn.⁷⁰ Doch ook deze verkoop ging niet door; de Minister van Justitie vond verkoop onwenselijk zolang het beroep van de kroonprins nog diende voor de Raad voor het Rechtsherstel.⁷¹

Overdracht Koninkrijk (Staat) der Nederlanden – Rijk in Europa

Dat de Minister van Justitie het zojuist genoemde bevel opwierp is opmerkelijk, omdat men in andere gevallen, waaronder Schiermonnikoog, juist aandrong op een zo spoedig mogelijke liquidatie en deze snel doorzette, juist in het geval de betrokkene nog in een ontvrijdingsprocedure verwickeld was.⁷² Wilde men omdat het hier om de kroonprins ging wellicht voorzichtiger te werk gaan dan bijvoorbeeld in de zaak Schiermonnikoog? Meer waarschijnlijk is echter dat men er in Den Haag rekening mee hield dat de voormalige eigenaar van Schiermonnikoog, B.E. Graf von Bernstorff, in tegenstelling tot de kroonprins wel ontvrijd zou worden en dat Schiermonnikoog dientengevolge moest worden teruggegeven. Zou het eiland reeds zijn verkocht dan hoefde slechts de koopsom te worden uitgekeerd. Er brak in Den Haag overigens paniek uit, omdat de Staat het eiland niet wilde verkopen, maar de eigendom van Schiermonnikoog voor zichzelf wilde behouden. Aanvankelijk dacht men het probleem te kunnen oplossen door het Beheersinstituut de opdracht te geven als verkoper de eigendom over te dragen aan de Dienst der Domeinen van het Ministerie van Financiën. Op deze manier zou het eiland voor de Staat zijn veilig gesteld en bij een eventuele ontvrijding slechts de koopsom moeten worden uitgekeerd. Doch een dergelijke overdracht had geen rechtskracht en zou dus nietig zijn, en wel omdat de overdracht zou geschieden door de Staat aan zichzelf. Het Beheersinstituut handelde namens de Staat, die krachtens artikel 3 BVV eigenaar was van Schiermonnikoog, en ook Domeinen handelde namens de Staat. Nu veronderstelt een overdracht twee partijen; men kan niets aan zichzelf overdragen. Een overdracht door de ene staatsdienst (Beheersinstituut) aan de andere (Domeinen) zou derhalve civielrechtelijk geen gevolgen hebben. Na lang beraad werd de volgende slinkse constructie bedacht. Het Beheersinstituut beheerde het vijandelijk vermogen als vertegenwoordiger van het Koninkrijk (Staat) der Nederlanden in zijn geheel (Nederland en de overzeese gebiedsdelen). Dit Koninkrijk of deze Staat kon volgens de bedenkers van de constructie overeenkomsten sluiten met en goederen in eigendom overdragen aan het Rijk in Europa, dat ten opzichte van het Koninkrijk (Staat) als afzonderlijke rechtspersoon moest worden beschouwd.⁷³ De overdracht van Schiermonnikoog moest derhalve

65. Brief van NBI afdeling Amersfoort, 5 juni 1947. ARA, NBI, 61549.

66. Brief van 17 september 1948 van de Minister van Justitie aan het NBI, ARA, NBI, 61546.

67. 5 juli 1948. ARA, NBI, 61549.

68. Brief van 8 juni 1948, ARA, NBI, 61549.

69. Brief van 10 juni 1948, ARA, NBI, 61549. Het plan was gemaakt door de ‘Nederlandsche Kasteelen Stichting’.

70. ARA, NBI, 61549.

71. ARA, NBI, 61549.

72. Van der Ven, (noot 9), p. 202 e.v.

73. Archief Ministerie van Financiën, Do-

meinen 1945-1978, dossiernr 4038, nota van directie bewindvoering aan de Minister van Justitie, 27 februari 1953. De aanleiding tot deze constructie was de uitspraak van Mr Block, voorzitter van de afdeling rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, kamer Den Haag, d.d. 27 november 1951. ARA, →

worden gegoten in de vorm van een overeenkomst tussen het Koninkrijk (Staat) der Nederlanden enerzijds en het Rijk in Europa anderzijds. Het eiland zou als geliquideerd te boek staan, terwijl het eiland voor de overheid niet verloren was gegaan. Hoewel van de zijde van het Ministerie van Justitie steeds het standpunt werd ingenomen dat een zodanige overdracht als een liquidatiehandeling moest worden beschouwd, zou de Raad voor het Rechtsherstel eerst na ettelijke malen te hebben vergaderd met de geschetste constructie van eigendomsoverdracht instemmen.⁷⁴ Graaf Bernstorff werd overigens niet ontvrijd.

We zullen straks zien dat de constructie (Koninkrijk) Staat-Rijk ook op Huis Doorn is toegepast.

Kritiek op de constructie; vragen in de Eerste Kamer

De constructie van de eigendomsoverdracht (Koninkrijk) Staat-Rijk deed veel stof opwaaien en in de Eerste Kamer werden vragen gesteld aan Samkalden, de Minister van Justitie.

Was het Koninkrijk der Nederlanden (=Nederland én de overzeese gebiedsdelen), ook wel de Staat der Nederlanden genoemd, een privaatrechtelijke rechtspersoon, die eigendom kon overdragen aan het Rijk in Europa (=Nederland)? Er werd nimmer aan getwijfeld dat het Rijk in Europa (Nederland) een rechtspersoon naar privaatrecht was, omdat het over een eigen vermogen beschikte. Maar de vraag of het alle gebiedsdelen omvattende Koninkrijk der Nederlanden een dergelijke rechtspersoonlijkheid bezat, leverde vele twijfels op.

De discussie in de Eerste Kamer begon met de vraag van een aantal senatoren of onroerende goederen van personen, aan wie ontvrijding was verleend niet in natura moesten worden teruggegeven. Naar de mening van deze kamerleden moest het voor teruggave geen verschil maken, bij welk staatsorgaan – het Beheersinstituut, Domeinen of Staatsbosbeheer – de onroerende goederen in beheer waren en evenmin, of het Koninkrijk dan wel het Rijk in Europa in het kadaster als eigenaar was geboekt. De eigenaren hadden volgens hen na ontvrijding recht op teruggave in natura. Deze kamerleden waren van oordeel dat civielrechtelijk geen onder-

scheid kon worden gemaakt tussen het Koninkrijk (Staat) en het Rijk in Europa en dat de eigendomsovergang tussen het Koninkrijk en het Rijk geen rechtsgevolgen had.⁷⁵ Met name het kamerlid Mr G. de Grooth, hoogleeraar in het Nederlands burgerlijk recht en het Engels privaatrecht aan de Rijksuniversiteit te Leiden, ging fel tekeer tegen de constructie die gebruikt was en tegen de opvatting dat het Koninkrijk (Staat) der Nederlanden rechtspersoonlijkheid bezat.⁷⁶ Hij belichtte het geval van een van origine Nederlandse dame, mevrouw Povel-Tijthoff, die door haar huwelijk met een Duitser de Duitse nationaliteit had verkregen en diens gevolg op grond van artikel 3 BVV in 1945 haar in Nederland bij Ootmarsum gelegen onroerend goed had verloren.⁷⁷ Zij was kort daarna overleden en haar erfgenamen dienden in 1949 een verzoek tot ontvrijding van hun moeder in omdat zij zich tijdens de bezetting bijzonder verdienstelijk had gemaakt voor de Nederlandse zaak. Het Beheersinstituut nu wees de aanvraag af op grond van afwezigheid van zulke verdiensten bij de erfgenamen. Zij gingen in hoger beroep bij de Raad voor het Rechtsherstel. Onderwijl had het Beheersinstituut, vertegenwoordigende de Staat der Nederlanden, het desbetreffende goed overgedragen aan de dienst der Domeinen, die het Rijk in Europa moest vertegenwoordigen. Maar een korte tijd na de overdracht vernietigde de Raad voor het Rechtsherstel de beschikking van het Beheersinstituut en bepaalde de Raad dat het onroerend goed moest worden teruggegeven. De erfgenamen zouden dit goed kunnen terugkrijgen. Maar van wie? De Staat beweerde geen eigenaar meer te zijn en verwees de erfgenamen naar zijn 'rechtsopvolger': het Rijk in Europa. Voorts was de Staat van mening dat de erfgenamen zich tevreden moesten stellen met de koopsom, die het Rijk in Europa had betaald en die derhalve voor het landgoed in de plaats was gekomen. De Staat deed tenslotte wel een heel opmerkelijk voorstel. De Staat bood de erfgenamen de gelegenheid het landgoed terug te kopen tegen betaling van de door het Rijk betaalde koopsom. De erfgenamen gingen op dit voorstel in. Uiteindelijk zijn partijen een schikking overeengekomen waarbij de koopsom die de erfgenamen moesten betalen werd verlaagd. De Grooth vond de gang van zaken

→ Raad voor het Rechtsherstel, bijlage X van de 84^e vergadering van het Dagelijks Bestuur van de Raad voor het Rechtsherstel, gehouden op 3 september 1952.

74. ARA, Raad voor het Rechtsherstel, bijlagen IV, V, VI, VII en IX bij punt 5 van de vergadering van de Raad voor het Rechtsherstel, gehouden op 3 september 1952. Zie noot 73.

75. *Verslag der Handelingen van de Staten-Generaal 1956-1957*, Eerste Kamer, 'deel II, kamerstuk 4500, nr 88, p. 10

76. *Verslag der Handelingen van de Staten-Generaal 1956-1957*, Eerste Kamer, deel II, p. 2193. Vgl. Asser-Van der Grinten, eerste deel, *Personenrecht*, tweede stuk, *Vertegenwoordiging en Rechtspersoon*, Zwolle 1968, p. 176; Asser-Van der Grinten/Maeijer, *Vertegenwoordiging en Rechtspersoon, De rechtspersoon*, Zwolle 1991, p. 161; Asser-Maeijer, *Vertegenwoordiging en Rechtspersoon, De rechtspersoon*, Deventer 1997, p. 228; J.R. Stellinga, *Rechtspersoonlijkheid van het Koninkrijk?*, in: Tijdschrift voor Overheidsadministratie, jaargang

1957, Alphen aan den Rijn 1957, p. 253-255; 467-468, p. 254,255; H.F. van Panhuys, *De rechtspersoonlijkheid van het Koninkrijk volgens het Statuut*, in: NJB 1959, p. 207-209; Hof Den Haag, 5 februari 1958, NJ 1958, 343.

77. *Verslag der Handelingen van de Staten-Generaal 1957-1958*, Tweede Kamer, Rijksbegroting IV, 4900, nr 9. F.A.J. van der Ven, *Een slinkse constructie. Erve Tijthoff: Van Staat der Nederlanden naar Rijk in Europa*, in: Overijsselse Historische bijdragen, Zwolle 2000, p. 143-168.

schandelijk. De constructie van eigendomsoverdracht was volgens hem gebruikt uit angst dat het mooie stuk natuurschoon, indien het werd teruggegeven, zou worden verkaveld.⁷⁸ Hij vroeg Minister Samkalden om opheldering.

Het betoog van Samkalden was niet erg overtuigend. Hij antwoordde dat het onderscheid tussen het Koninkrijk (de Staat) der Nederlanden en het Rijk in Europa wel bestond, maar civielrechtelijk zelden van belang was omdat het Koninkrijk (de Staat) bijna geen eigen vermogen had en dus in het rechtsverkeer nauwelijks of nooit optrad.⁷⁹ De Minister beriep zich op Scholten en vond dat het Koninkrijk (de Staat) desondanks rechtspersoonlijkheid in privaatrechtelijke zin kon worden toegeschreven. Scholten namelijk was van mening dat een dergelijke rechtspersoonlijkheid kon worden aangenomen, zodra in voorschriften van positief recht of in bestaande rechtsverhoudingen rechtspersoonlijkheid kon worden aangewezen. Hij zei voorts dat tot nog toe (1940) in deze zin géén sprake was van rechtspersoonlijkheid van het Koninkrijk der Nederlanden.⁸⁰ In de ogen van de Minister kon het BVV dienen als voorschrift van positief recht, op grond waarvan privaatrechtelijke rechtspersoonlijkheid van het Koninkrijk kon worden aangenomen. De Minister achtte de 'gewraakte' constructie volkomen juist⁸¹, mede omdat de constructie in de praktijk veelvuldig was gebruikt. Kon deze constructie niet worden gebruikt, dan zou het Rijk, indien het een goed uit een vijandelijk vermogen wilde behouden, nooit eigenaar kunnen worden en zou het goed ten eeuwigden dage vijandelijk vermogen blijven en onder het beheer van het Beheersinstituut blijven berusten. (sic) Ook financieel gezien vond hij de gekozen oplossing juist: het was goedkoop.

Uit het voorgaande blijkt duidelijk dat het hier gaat om een constructie 'pour besoin de la cause'. Het doel van de constructie nu was geen ander dan het niet teruggeven van het vermogen in natura. Maar zelfs als we zouden aannemen dat het Koninkrijk en het Rijk afzonderlijke civielrechtelijke rechtspersonen zijn, waartoe wij geen reden zien, dan zou de constructie rechtsmisbruik opleveren. Er

is in dat geval sprake van samenspanning tussen de koper en de verkoper met het doel de ex-eigenaar, die op grond van zijn ontvijanding recht had op teruggave van zijn vermogen in natura, definitief dit vermogen te ontnemen, zoals Koninkrijk en Rijk zelf ook met zoveel woorden verklaren. Een overdracht die nota bene had plaatsgevonden tijdens de ontvijdingsprocedure. De ontvijande ex-eigenaar had zich derhalve, als de overdracht al geldig zou zijn geweest, op de onrechtmatigheid van de constructie kunnen beroepen en een actie uit onrechtmatige daad kunnen instellen. Hij had dan wellicht met succes schadevergoeding in natura van het Rijk kunnen eisen, dat wil zeggen teruglevering van het goed.⁸² In ieder geval had, dunkt mij, de Staat kunnen worden aangesproken om de onrechtmatige overdracht aan het Rijk – vestzak, broekzak – ongedaan te maken, waartoe hij in dit geval toch in staat moest worden geacht, om vervolgens tot teruglevering overeenkomstig de veroordeling door de afdeling rechtspraak over te gaan.

Voor kroonprins Wilhelm gelden laatstgenoemde argumenten uiteraard niet. In zijn geval heeft men met liquidatie 'keurig' gewacht op de uitspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. Tevens was de beschikking naar aanleiding van zijn ontvijdingsverzoek negatief; hij kon nergens aanspraak op maken.

Inbetalinggeving van Huis Doorn

Het hierboven genoemde plan het Huis Doorn voor het symbolische bedrag van f 1,- te verkopen aan de gemeente Doorn vond, ook toen bekend was dat het beroep van de kroonprins was afgewezen, geen doorgang in verband met de positie tegenover de Inter Allied Reparation Agency (I.A.R.A.) te Brussel.⁸³ Aan deze organisatie moest de opbrengst van het vijandelijk vermogen worden verantwoord.

De Minister van Financiën kwam in december 1949 met een ander voorstel. Hij zou bereid zijn Huis Doorn met de inboedel in eigendom aan te nemen tot gedeeltelijke delging van de belastingschuld van de keizer.⁸⁴ Er zou inbetalinggeving plaatsvinden. Huis Doorn zou worden aangewend om de be-

78. *Verslag der Handelingen van de Staten-Generaal* 1956-1957, Eerste Kamer, deel II, 35e vergadering d.d. 17 april 1957, 2193.

79. *Verslag der Handelingen van de Staten-Generaal*, 1956-1957, Eerste Kamer, deel II, 36e vergadering d.d. 24 april 1957, 2231, 2232; deel II, kamerstuk 4500, nr 88A, p. 14.

80. Asser-Scholten, eerste deel, *Personenrecht*, tweede stuk, *Vertegenwoordiging en Rechtspersoon*, Zwolle 1940, p. 110, 111. Vgl. Asser-Van der Grinten (1968), (noot 76), p. 176 en Asser-Van der Grinten/Maeijer (1991), (noot 76), p. 161; Asser-Maeijer (1997), (noot 76), p. 228.

81. ARA, NBI, 013651/Povel, brief d.d. 4

december 1956 van Samkalden aan Luns, de minister van Buitenlandse zaken. I.t.t. Luns, ARA, NBI, 013651, brief van 25 maart 1957: '(..). Er is slechts één schatkist: 's-Rijks schatkist, waaruit zowel uitgaven voor het Rijk in Europa als voor andere Rijksdelen kunnen worden gedaan. Dit maakt het uitermate moeilijk, zo niet onmogelijk, om een onderscheid te maken tussen de beweerde privaatrechtelijke rechtspersoon, het Koninkrijk, en een andere rechtspersoon, het Rijk in Europa.'

82. Dat kan in ieder geval sinds HR 17 november 1967, NJ 1968, 42 (Pos-Van den Bosch).

83. Zie ook noot 9.

84. ARA, NBI, 61547, brief van 27 december 1949 aan het NBI; vgl. Aantekening Mr van Spaendonck 27 maart 1951. De aanslag werd aan het NBI, als beheerder van het vermogen betekend: 'In Uw hoedanigheid van houder of schuldenaar van penningen, aan genoemde belastingschuldige toekomende, althans van beheerder, is U, (..) verplicht, op mijn vordering, voor rekening van die belastingschuldige voor zover de penningen, onder U berustende of door U verschuldigd, strekken, de door hem verschuldigde directe belastingen, met de kosten, te betalen.'

lastingschuld van de keizer te voldoen. In plaats van het uitkeren van een geldsbedrag ter delging van de belastingschuld werd een andere prestatie verricht en aangenomen: de eigendomsoverdracht van Huis Doorn. De belastingschuld betrof vermogensaanwasbelasting van f 4.816.736,-.

In de akte van inbetalinggeving van 18 april 1952⁸⁵ lezen we het volgende:

‘(..) het Nederlands Beheersinstituut (..), welk instituut (..) het beheer voert over het vermogen van F.W.V.A.E. Prins van Pruisen, hetwelk (..) in eigendom aan de Staat der Nederlanden is overgegaan geeft bij deze in mindering op de aanslag in de vermogensaanwasbelasting groot f 4.816.736,- (..) ten name van de ex-keizer van Duitsland te Doorn, in betaling en draagt in eigendom over aan de Staat der Nederlanden (Financiën), (..) a. de onroerende goederen en b. de roerende goederen, welke in betaling worden gegeven en aangenomen respectievelijk voor f 300.000,- en f 2.000.000,-.

Deze akte wekt verbazing. De Staat der Nederlanden, die eigenaar is geworden krachtens artikel 3 BVV, draagt in eigendom over aan ... de Staat der Nederlanden! Dat men deze juridische onmogelijkheid destijds ook in de gaten kreeg bleek uit een rectificatie-akte van een jaar later. De constructie van Schiermonnikoog werd te baat genomen: in plaats van de Staat der Nederlanden, aan wie de eigendom van Huis Doorn werd overgedragen, moest gelezen worden het Rijk in Europa.⁸⁶ We hebben gezien dat deze rectificatie geen oplossing is omdat de Staat der Nederlanden en het Rijk in Europa civielrechtelijk geen afzonderlijke rechtspersonen zijn; de overdracht had derhalve geen rechtskracht.

Nog om een andere reden deugde de constructie van inbetalinggeving niet. Men kan zich met recht afvragen of de belastingschuld nog wel bestond. Was deze niet reeds door vermenging teniet gegaan? De belastingschuld van de keizer was bij zijn dood overgegaan op de kroonprins. Vervolgens ging krachtens artikel 3 BVV het vermogen van de kroonprins, waaronder ook de schulden en dus ook genoemde

belastingschuld werden begrepen, van rechtswege over op de Nederlandse staat. Omdat het een belastingschuld betrof en de Staat niet aan zichzelf een schuld kan hebben lijkt de conclusie niet anders te kunnen zijn, dan dat de belastingschuld bij de overgang van het vermogen in 1945 op de Staat door vermenging teniet is gegaan. Inbetalinggeving zonder schuld is nietig; het gevolg daarvan is dat de eigendom van Huis Doorn niet is overgegaan en dat dus de Staat der Nederlanden eigenaar is gebleven.⁸⁷

Hoewel het BVV dit niet uitdrukkelijk zegt⁸⁸, is wel betoogd, dat het vermogen van de vijand als een soort failliete boedel werd afgewikkeld of dat de Staat door het BVV de rol kreeg van beneficiair erfgenaam, dat wil zeggen van een erfgenaam die de nalatenschap heeft aanvaard onder het voorrecht van boedelbeschrijving.⁸⁹ Aanvaarding onder het voorrecht van boedelbeschrijving⁹⁰ heeft tot gevolg dat het vermogen van de erfflater en dat van de erfgenaam voorlopig als het ware gescheiden blijven en niet samenvloeien tot één vermogen. De nalatenschap wordt geheel zelfstandig afgewikkeld; de positie van de erfgenaam kan worden vergeleken met de curator in het faillissement. De schulden van de erfflater worden uit de nalatenschap voldaan. De goederen uit de nalatenschap, waarvan de erfgenaam eigenaar is, kunnen hiertoe worden vervreemd. Blijken er meer schulden dan baten te zijn dan krijgen de schuldeisers elk een percentage van hun vordering voor zover er baten zijn. Is de nalatenschap toereikend en resteert er na de afwikkeling een positief saldo, dan vloeien de vermogens samen. De erfgenaam is slechts aansprakelijk voor de schulden van de nalatenschap ten belope van de daarin aanwezige baten.

Het lijkt niet ondenkbaar dat de bedoeling van het BVV is geweest de Staat de rol analoog aan die van beneficiair erfgenaam te geven, daar het hier eveneens een opvolging onder algemene titel betreft, omdat het niet de bedoeling kan zijn geweest van de oorlogsschademaatregel negatieve vermogens aan te zuiveren. Wanneer we de regels van de beneficiaire aanvaarding analoog toepassen op ‘Huis Doorn’ dan zouden het vermogen van de Staat en

85. ARA, NBI, 615345, 18 april 1952, overgeschreven op 2 mei 1952. Kadaster Utrecht, bewaring Amersfoort, dagregister deel 133, nr 239.

86. ARA, NBI, 615345, 6 mei 1953, overgeschreven op 11 mei 1953. Kadaster Utrecht, bewaring Amersfoort, dagregister deel 136, nr 15.

87. Er bleef nog een schuld over van ongeveer 2 miljoen gulden. Zie aanslag van 14 december 1954 voor de nog openstaande belastingschulden ten name van keizer (f 2.517.915,94) en kroonprins (f 39.447, 67). ARA, NBI, 61544.

88. Behoudens de artikelen 25 en 26 geeft het

besluit geen duidelijke regels over de afwikkeling van het vijandelijk vermogen dat krachtens artikel 3 BVV op de staat is overgegaan. Artikel 25 bepaalt dat ‘een ieder die jegens een vijandelijke onderdaan meent rechten of aanspraken te kunnen doen gelden zich bij het Beheersinstituut kan melden met een verzoekschrift tot erkenning van deze rechten of aanspraken’. En volgens artikel 26 zijn ‘pand- en hypotheekhouders en andere bevoorrechte schuldeisers, wier rechten of aanspraken door het Beheersinstituut zijn erkend, gerechtigd tot het bedrag waarvoor zij batig gerangschikt kunnen worden op de

netto-opbrengst der goederen, waarop zij bevoorrecht of die aan hen verbonden waren; is dit minder dan het gehele bedrag van hun vorderingen, dan worden van het ontbrekende gelijke percenten als voor de concurrente schuldeisers van de vijandelijke onderdaan uitgetrokken’.

89. Vgl. W.C.L. van der Grinten, *Rechtsherstel en Beheer*, Alphen aan den Rijn 1946, p. 59.

90. Artikel 1070 e.v. BW. Asser-Perrick, *Erfrecht*, Deventer 1996, p. 308 e.v.; J.H.A. Lokin, *Prota, Vermogensrechtelijke leerstukken aan de hand van Romeinsrechtelijke teksten*, Groningen 1999, p. 327 e.v.

dat van de kroonprins met het inwerking treden van artikel 3 BVV vooralsnog gescheiden zijn gebleven. De Staat was aansprakelijk voor de schulden die op de kroonprins rustten, maar niet verder dan voor zover het geconfiscieerde vijandelijk vermogen reikte. Nu bevatte het vermogen van de kroonprins een belastingschuld aan de Staat. Deze schuld ging niet door schuldvermenging teniet omdat beide vermogens immers gescheiden bleven. Zoals de erfgenaam, die iets van de erfflater te vorderen heeft, evenals iedere andere schuldeiser, een recht van verhaal op de nalatenschap ten dienste staat⁹¹, zo heeft de Staat als 'erfgenaam' in dezen, een recht van verhaal op het vijandelijk vermogen ('nalatenschapsgoederen'). De belastingschuld kon bijvoorbeeld worden verhaald op de opbrengst van de goederen uit dit vijandelijk vermogen. De Staat kon tot vervreemding van deze goederen overgaan, maar moest dat, als we de vergelijking doortrekken, overeenkomstig artikel 1080 BW doen door openbare verkoop.⁹² In het geval van Huis Doorn wilde de Staat de eigendom echter behouden. Het had derhalve voor de hand gelegen dat de Staat de belastingschuld, voor zoveel mogelijk, had geïnd uit de opbrengst van het overige vermogen, bijvoorbeeld door verkoop van de boerderijen of effecten. De resterende schuld zou dan eenvoudigweg bij gebrek aan voldoende activa zijn kwijtescholden. Maar in plaats van deze eenvoudige weg koos de Staat voor inbetalinggeving en droeg, om de belastingschuld te innen, de eigendom van Huis Doorn aan zichzelf over.

Waarom toch wilde men doen voorkomen dat Huis Doorn was geliquideerd, zodat bij een eventuele ontvijanding Huis Doorn niet in natura zou hoeven worden teruggegeven? Het 'gevaar' was immers toch geweken nu vaststond dat het ontvijandingsverzoek van de kroonprins was afgewezen. Wat bleek? Er was nog een 'kaper op de kust'. Nu in de persoon van Prins Louis Ferdinand, de zoon van de kroonprins, die intussen, in 1951, een ontvijandingsverzoek had ingediend.

Verzoek tot ontvijanding van Prins Louis Ferdinand von Preussen

Louis Ferdinand (1907-1997), dezelfde die in 1993 zorg zou dragen voor het overbrengen van het stof-felijk overschot van Frederik de Grote naar Sans-souci⁹³, richtte zich in mei 1951 met een ontvijan-

dingsverzoek tot het Beheersinstituut.⁹⁴ Hij werd bijgestaan door mr P. Sanders, advocaat te Rotterdam. Ook Louis Ferdinand maakte aanspraak op Huis Doorn.

Volgens Louis Ferdinand behoorde Huis Doorn tot het gebonden 'Hausvermögen', het familiebezit van het Huis Hohenzollern. Dit vermogen was fideïcommissair gebonden. De keizer had de positie van 'Vorerbe'⁹⁵ met betrekking tot dit 'Hausvermögen' en kon niet naar eigen goeddunken over dit vermogen beschikken. De 'Vorerbe' was verplicht dit vermogen aan zijn 'Nacherbe' na te laten. 'Nacherben' waren de eerstgeborenen in mannelijke lijn. Aldus werd het vermogen bewaard voor de gehele nakomelingschap. Op grond van het bovenstaande trok Louis Ferdinand de conclusie dat, toen de keizer in 1941 stierf, de kroonprins Huis Doorn niet als vrij privé-eigendom had gekregen. De kroonprins had op zijn beurt als 'Vorerbe' de in omvang en tijd beperkte eigendom van Huis Doorn verworven. Toen het Besluit Vijandelijk Vermogen in 1945 van kracht werd, was dus niet de volle privé-eigendom van Huis Doorn en de inventaris op de Staat overgegaan maar de genoemde beperkte aanspraken die de kroonprins als 'Vorerbe' had op genoemde goederen. Louis Ferdinand was al die tijd 'Nacherbe'; ook toen de Staat Huis Doorn confisceerde. Deze rechten als 'Nacherbe' vormden volgens Sanders een afzonderlijk vermogen. Het waren deze rechten waarop Louis Ferdinand aanspraak maakte.

De redenen waarom hij ontvijand zou moeten worden waren ongeveer dezelfde als die van zijn vader. Ook Louis Ferdinand zou zich hebben verzet tegen het Nazi-regime. Zo had hij een poging gedaan het offensief tegen Frankrijk en dus ook de invasie van Nederland te voorkomen. Ook had hij actief meegewerkt aan de voorbereidingen van de aanslag op Hitler 20 juli 1944 (aanslag Stauffenberg). Verder bracht Louis Ferdinand nog een merkwaardig argument in stelling. Hij wees op de gedachte die in Duitse kringen postvatte dat, ter vermijding van actieve nationalistische stromingen die steeds meer gezag kregen, men er ter verzekering van de democratische regeringsvorm in Duitsland verstandig aan zou doen deze om te bouwen in een monarchie, naar het voorbeeld van de Scandinavische landen, Engeland, België en Nederland. Men noemde

91. Artikel 1078 lid 2 BW: Het voorregt van boedelbeschrijving heeft ten gevolge: (...) 2. Dat de eigen goederen van den erfgenaam niet met die der nalatenschap worden vermengd, en dat hij het regt behoudt om zijne eigen inschulden tegen de nalatenschap te doen gelden. Asser-Perrick, (noot 90), p. 310.

92. Artikel 1080 lid 1 BW: Hij vernag de goederen der nalatenschap op geene andere

wijze verkopen dan in het openbaar, (...).

93. Pierik/Pors, (noot 4), p. 175; zie ook p. 139 e.v.; Louis Ferdinand, *Im Strom der Geschichte*, München 1991.

94. Verzoekschrift van 8 mei 1951. Zie voor de toelichting: 'Memorandum inzake Prins Louis Ferdinand van Pruisen' 25 juli 1953 door P. Sanders. ARA, NBI, 63148.

95. Toen in 1938 aan het gebonden vermogen een einde dreigde te komen door het van

kracht worden van de wet 'über das Erlöschen der Familienfideikommisse und sonstiger gebundener Vermögen' sloten de keizer, de kroonprins en Louis Ferdinand een aantal overeenkomsten, 'Vertragswerk 1938' genoemd. Met deze overeenkomsten wilde men bewerkstelligen dat het gebonden 'Hausvermögen' in stand bleef. Memorandum (noot 94). Het voert te ver om op deze plaats uitvoeriger op het voorgaande in te gaan.

steeds meer de naam van Louis Ferdinand, als een man van onverdachte democratische beginselen, die getoond had voor deze beginselen alles te willen offeren. Hij had zich doelbewust hiervan afzijdig gehouden. Deze factor van politieke aard zou bij de beslissing omtrent het ontviandingsverzoek in overweging moeten worden genomen. Het zou in het Nederlandse belang zijn deze factor niet te licht te wegen. Tegenover een in verhouding gering offer kon een aanzienlijke 'goodwill' voor Nederland worden verkregen, wat ontegenzeggelijk in het algemene Nederlandse belang was.

Reactie van het Beheersinstituut⁹⁶

Het Beheersinstituut was van mening dat Huis Doorn niet behoorde tot het 'Hausvermögen', maar dat het privé-eigendom van de keizer was geweest. Na de dood van de keizer in 1941 was het volledige eigendomsrecht dan ook op de kroonprins overgegaan en in 1945 was op grond van het BVV de eigendom in handen van de Staat gekomen. Er was op dat moment niet een aan Louis Ferdinand toebehorend afzonderlijk vermogen. De aanspraken die hij als 'Vorerbe' op Huis Doorn meende te hebben bestonden niet.

In een brief aan de Minister van Justitie gaf het Beheersinstituut een reactie op de argumenten die Louis Ferdinand aangaande de ontviandiging naar voren had gebracht. Over de deelname aan de aanslag op Hitler kon met het vonnis van de Raad voor het Rechtsherstel van 10 november 1950 worden overwogen 'dat die samenzwering niet zozeer voortspoot uit pro-geallieerde gevoelens en beoogde de door Nazi-Duitsland onder de voet gelopen landen te bevrijden, doch veeleer voortkwam uit liefde voor het Duitse vaderland en de wens om het Hitler-bewind, dat Duitsland naar de afgrond voerde, ten val te brengen. Afgezien van deze overwegingen, (...) houdt deze aanslag toch ook wel een zekere verdienste in voor de geallieerde zaak, een verdienste waarvan omvang en belangrijkheid beter naar voren zouden zijn gekomen, indien de aanslag met succes bekroond ware. Doch hoe dit zij, de verdienste van P.L.F. voor de geallieerde zaak is naar onze mening niet dusdanig gebleken, dat hij uitsluitend op grond daarvan zijn gehele vijandelijk vermogen – zo aanwezig – zou behoren terug te krijgen.'⁹⁷ Of er redenen van buitenlandse politiek aanwezig waren om iets ten behoeve van Louis Ferdinand te doen moest de regering eerst zelf beslissen. Het Beheersinstituut herinnerde nog aan het feit dat in 1953 een zeer groot aantal voorwerpen – in af-

wijking van de richtlijnen – aan Louis Ferdinand ter beschikking waren gesteld. Het instituut stelde voor afwijzend te beschikken op het verzoekschrift.

Schikking

In 1960 kwamen partijen tot overeenstemming. Louis Ferdinand trok zijn verzoekschrift in, onder het voorbehoud dat het 'Generalbereinigungsvertrag'⁹⁸ door beide parlementen werd goedgekeurd.⁹⁹ In dit verdrag zouden afsluitende afspraken tussen Duitsland en Nederland worden gemaakt; behalve dat Duitsland zich verplichtte zijn door het Besluit Vijandelijk Vermogen benadeelde onderdanen schadevergoeding uit te keren¹⁰⁰ werd overeengekomen dat zekere roerende goederen uit de nalatenschap van de kroonprins aan de Bondsrepubliek Duitsland zouden worden overhandigd. Laatstgenoemde regeling is gemaakt onder het voorbehoud dat Louis Ferdinand zijn verzoek tot ontviandiging zou intrekken. Het uitgangspunt hierbij was dat door de overhandiging van de goederen alle aanspraken tot teruggave van vermogen van de kroonprins definitief waren geregeld.¹⁰¹ In maart 1964 zijn inderdaad voorwerpen van bijzondere, historische waarde teruggegeven.

Ondanks deze afspraken stak in 1967 in de pers een gerucht de kop op. In de 'Daily Express'¹⁰² verscheen een bericht met de titel: 'Juliana geeft in het geheim de schatten van de keizer terug'. Koningin Juliana zou aan haar neef Louis Ferdinand in het grootste geheim bezittingen van de keizer teruggeven en de verdeling regelen, 'die voor tal van Hohenzollern redding in de nood zou betekenen'. Juliana zou hebben gezegd: 'Je zult te zijner tijd alles terugkrijgen. Het is een kwestie van het juiste ogenblik en een gunstig politiek klimaat.' De reactie van de RVD laat zich raden: 'Dit verhaal berust op louter fantasie'.

Slot

In 1956 gaf het Rijk in Europa Huis Doorn in beheer aan de 'Stichting tot Beheer van Huis Doorn'¹⁰³, die het huis thans nog beheert. Tot op heden is Huis Doorn als museum voor het publiek opengesteld, maar als het aan de Raad voor Cultuur en staatssecretaris Van der Ploeg ligt wordt de poort gesloten; de subsidiekraan wordt volgend jaar dichtgedraaid. Als belangrijkste argument wordt in het advies van de Raad voor Cultuur gesteld: 'Als verblijfplaats van de laatste Duitse keizer heeft Huis Doorn geen directe banden met Nederland en de Nederlandse geschiedenis'.¹⁰⁴ Dit oordeel lijkt te be-

96. Stuk van 12 augustus 1953 van L. Reyn-
ders, ARA, NBI, 61349.

97. ARA, NBI, 61349, 5 november 1953.

98. Zie noot 28.

99. Brief van Sanders aan het NBI, 14 maart
1960, ARA, NBI, 61348.

100. Op grond van het zogeheten 'Ueberlei-
tungsvertrag' van 1963. Zie noot 28.

101. Brief van 10 december 1963 van de Mi-
nister van Justitie aan dr Alex von Berlin te
München, ARA, NBI, 61348.

102. Overgenomen in Elsevier 22 april 1967.

ARA, NBI, 63144.

103. Huis Doorn te Doorn, bijdragen tot het
bronnenonderzoek naar de ontwikkeling van
Nederlandse historische tuinen, parken en
buitenplaatsen, Rijksdienst voor Monumen-
tenzorg Zeist 1983, p. 25.

rusten op een wel zeer nationalistische opvatting van de Nederlandse geschiedenis. Juist als een herinnering aan de rampen die dat nationalisme Europa gebracht heeft kan Huis Doorn bij uitstek dienen.

Groningen, januari 2001

104. 'Met wat het Huis beoogt te laten zien is het zeker niet uniek te noemen. Waar het gaat om het tonen van – in brede context –

een voor Nederland relevante hofcultuur vervult Paleis Het Loo bij uitstek een functie'. Advies voor de Cultuurnota 2001-2004

van de Raad voor Cultuur, p. 57

